

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫНА ШЕТЕЛДІК ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ЫҚПАЛЫ

Инвестициялық қызмет үшін Қазақстан Республикасындағы ыңғайлы ортаны қалыптастыруға әсер етуші факторларға экономикалық және саяси тұрақтылық, жеке секторды қолдау, инфрақұрылымның және банк жүйесінің дамығандығы, сонымен қатар, шетел инвесторларына қатысты заңның нақтылығы мен тұрақтылығы жатады.

Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық қалыптасулардың басты қиындығы отандық жеке инвесторлардың экономикалық құлдырауды өткеру кезіндегі капитал салымдарының жетіспеушілігі және ішкі мемлекеттік жинақтарының шектеулі мүмкіндігімен сипатталады.

Қазақстан Республикасының аумағындағы шетел инвесторларының қызметін реттейтін белгілі бір құқықтық база құрылған. Қазақстан үкіметі Халықаралық валюталық қормен, Дүниежүзілік даму банкімен және басқа да әлемнің халықаралық қаржы ұйымдарымен тығыз байланыса отырып, шетелдік инвестицияларды тарту аясындағы және республика экономикасындағы шетелдік капитал үшін жеңілдік тәртібіндегі мәселелі сұрақтарды шешу, халықтың әлеуметтік жағдайы мен өмір деңгейін жаңарту аясында заңдық база құрды. Осыған байланысты инвестициялық климатты жаңарту үшін нақты тәжірибелік шаралар өңделді, мысалы тікелей шетел инвестициясын тарту үшін артықшылықты экономика секторларының тізімі бекітілді. Жалпы, шетел инвестициясын тарту және қорғау процедурасы жиырмадан аса заңдық және нормативтік құқықтық актілермен реттеледі. Осыларға сәйкес, Қазақстандағы шетел инвестициялары барлық ұйымдық-құқықтық нысандағы кез-келген объектілер мен қызмет түрлеріне салынуы мүмкін.

Қазақстан Республикасындағы шетелдік инвестицияны тартудың негізгі мақсаты экономикалық артта қалушылықты өткеру, шетел капиталын пайдалану негізінде мемлекет халқының өмірінің жоғары сапасын қамтамасыз ету болып табылады. Республикаға шетел инвестициялары техникалық және қаржылық көмек, экспортты несие және тікелей инвестиция түрінде келіп түседі. Техникалық көмекпен үкіметтің кеңес беру қызметтері төленеді, кадрларды дайындау және қайта дайындау жүргізіледі; қаржылық көмек және экспорттық несиелер әртүрлі ұйымдар және донор-елдермен белгілі бір мезетте ұсынылады. Қазақстанға тікелей шетел инвестицияларының келуі, жоғарыда көрсетілгендей, шетелдік капиталдың қатысуымен мемлекеттік кәсіпорындардың жекешелендіру, біріккен және еншілес кәсіпорын құру арқылы орындалады.

Қазақстан Республикасына тікелей шетел инвестицияларының келіп түсуі келесі жағдайларда болады:

- ◆ резидент еместердің резиденттерге қазақстандық акционерлік капиталдың бөлігін сатуды шегергендегі (жарғылық капиталдың 10% акциясынан немесе үлесінен кем емес), қазақстандағы акционерлік капиталдың бөлігін резиденттерден резидент еместердің сатып алуы;
- ◆ реинвестицияланған табыс (тікелей шетел инвестициялы қазақстандық кәсіпорындардың бөлінбеген табысы немесе шығынындағы тікелей шетел инвесторларының үлесі);
- ◆ тікелей шетел инвесторларының ұсынған несиелер мен ссудалар бойынша (тауар, қызмет, жұмыс, материалдық емес активтер және т.б.) қаражаттарының түсімі.

Жалпы алғанда, инвестициялар көлемі көрсеткіштерінің өзгеруі республикадағы макроэкономикалық жағдайдың жақсарғаны жайында, шетелдік және отандық инвесторлар тарапынан Қазақстанға деген іскерлік белсенділік пен сенімділігінің артқаны туралы баяндайды. Экономикасы дамыған мемлекеттер үшін сипатты болып келетін инвестициялар деңгейі мен халық жиналымдары арасындағы (инфляция екіпіннің тұрақтылығы жағдайында) классикалық байланыс келесілермен шартталады:

1) экономиканы инвестициялау үшін ақша жиналымдары жаппай сипатта болғанда ғана несие ресурстарының тұрақты көзі бола алады, бұл тұрғылықты халықтың өмір сүру деңгейінің қаншалықты жоғары екенін көрсетеді;

2) Қазақстандағы халық жиналымдарының ерекшелігі ретінде құнды қағаздардағы ақша қаражаттарының орын алу үлесін айта аламыз. Біздің халық үшін қаражатты корпоративтік құнды қағаздарға салу әлі тартымсыз болып көрінеді;

3) екінші қайтара құнды қағаздар нарығының қызмет етуінде ұсақ жеке меншік салушының қатысуы өндірістік саланың кәсіпорынына тиімсіз болып келеді, себебі жарнамаға, акционерлер тізімін жүргізуге, дивидендтерді төлеуге және т.б. жұмсалатын шығындарды қажет етеді;

4) халық жиналымдарын инвестицияларға айналдыру банктер мен басқа да инвестициялық институттардың қызметіне байланысты, азаматтардың жиналымдарын аккумуляциялау қабілеттері мен оларды өндірістік жобаларды инвестициялауға бағыттай білуіне байланысты. Қазіргі кезде Қазақстанда инвестициялық институттар қалыптасып қойды, несие қорлары мен олардың активтерін басқару бойынша компаниялардың құрылу үрдісі бірнеше жыл жүріп келеді. Халық жиналымдары көп жағдайда қазақстандық коммерциялық банктер шоттарында жинақталады.

Ағымдағы жиналымдар – қысқа мерзімді, өтімділігі жоғары түрде, көп жағдайда, коммерциялық банктердің ағымдағы шоттарында жинақталады («талап етілгенге дейін»). Олар ағымдағы табыстың тұрақты түсіп тұруы, кезеңмен немесе оның бірте-бірте жұмсалуды арқылы пайда болады. Ұзақ мерзімді пайдалану тауарларын сатып алуға арналған жиналымдар алдыңғысының құны ағымдағы табыстан асып, қаражат жинауды талап еткенде пайда болады. Жиналымның бұл түрі ұзақ мерзімді болып келеді де, жедел салымдар ретінде аккумуляцияланады.

Неғұрлым ұзақ мерзімді салым болғандықтан, экономиканы инвестициялауда үлкен рөл ойнайтын жиналымдарға күтпеген жағдайға, кәрілікті қамтамасыз етуге арналған жиналымдарды жатқызамыз. Бұлар банктердің жедел шоттарында жинақталу арқылы немесе ұзақ мерзімді қаржы активтеріне, мысалы, акциялар, облигациялар, салыну арқылы іске асырылады. Жиналымның бұл түрінің аккумуляциясы мен орынды бөлуіне түрлі деңгейлі банктермен қатар, басқа да қаржы институттары қатыса алады. Мысалы, зейнетақы немесе сақтандыру қорлары.

Жиналымдар тұтынушылық қажеттіліктерді қанағаттандыруға емес, табысты жобаларды немесе активтерге инвестициялау мақсатында іске асырылады. Басқа сөзбен айтқанда, олар тек қана жинақталу үшін ғана емес, сонымен бірге байлықты өсіруге бағытталған. Инвестициялық жиналымдар елдегі адамдардың өмір сүру деңгейі мен табысы жоғары болған жағдайда ғана пайда болады. Инвестициялық жиналымдардың жалпы көлемдегі үлесі неғұрлым жоғары болса, инвестициялар көлемі болашақта соғұрлым жоғары болмақ.

Инвестициялар үшін қаржы ресурстарын әкелуші (тұрғылықты халық) және оларды тұтынушы (шаруашылық субъектілері) арасында қарама-қайшылықтар баршылық. Халық бос ақша қаражаттарын қысқа мерзімде өтімділігі жоғары қалпында аккумуляцияланғанын көздейді, ал өндіріске инвестициялаушы тұтынушы ұзақ мерзімді салымдарды қарастырады. Бұл қарама-қайшылықты үш жолмен шешуге болады:

1) жиналым иелері үшін ынталандыру мен жағдай жасап, сақтау мерзімін ұзарту арқылы;

2) шаруашылық субъектілердің қысқа мерзімді ресурстарға деген сұранысын ынталандыру арқылы.

3) қаржы ресурстарының бөлінуі мен жылжуын бақылауға және капитал нарығында пайда болған қарама-қайшылықтарды шешуге қабілетті инвестициялық институттардың тиімді жүйесін құру арқылы.

Жиналымдар тіпті сәйкес келмеген түрінде де іске асырылған жағдайда инвестициялардың әлеуетін анықтайды. Қазіргі зерттеушілер жиналымдардың құрылымы мен көлеміне ықпал етуші экономикалық және әлеуметтік факторлардың 12 түрін ажыратады. Біздің ойымызша, олардың маңыздыларына келесілер жатады:

- ◆ қоғам табысының құрылымы мен көлемі;
- ◆ қоғамның әлеуметтік құрылымы;
- ◆ қарыз жинақталуының көлемі мен тұтынушылық қажеттіліктерді қаржыландыруға қажетті қарыз жүйесінің даму деңгейі;
- ◆ баға индексі және инфляция деңгейі;
- ◆ пайыз мөлшерлемесі;

- ♦ өмір сүру деңгейінің өзгеруі;
- ♦ тұтыну құрылымы.

Банк міндеттемелеріндегі депозиттердің өсуі экономиканың нақты саласын несиелеу бойынша операциялар көлемін кеңейтуге мүмкіндік береді. Экономиканың бастымды дамуы несиелеу үрдісінің белсенденуімен және экономиканың алдыңғы салаларына қаржы қаражаттарын тартусыз мүмкін емес.

Мерзім бойынша несиелер құрылымында орта және қысқа мерзімді несиелердің өсуі жүріп жатыр, бұл тартылған жедел депозиттерінің өсуімен және олардың мерзімінің ұзаруымен байланысты. Несие мерзімдерінің қысқаруы айналым қаражаттарын қаржыландырумен шектелмей, несиелер ресурстарын өндірістік мәселелерді шешуге бағыттауға жағдай жасауы тиіс.

Экономиканың нақты секторын несиелеудің жалпы өсуі жағдайында ұлттық валютадағы орта және ұзақ мерзімді несиелердің алдыға жылжып келе жатқаны байқалады. Несиелердің өнеркәсіпке, ауыл шаруашылығына, құрылысқа, көлікке және байланысқа өсу екінісіне экономиканың басқа секторларындағы несиенің өсу екінісінен озып келе жатыр. Қазір қарыз алушылар банктермен берілген несиелердің негізгі мөлшерін айналым капиталын толтыруға пайдаланады.

Айтарлықтай қаражатты қажет ететін ұлттық экономиканың жобаланып отырған құрылымдық жаңалануына орай несиелеу көлемін өсіру өзектілігі де артып келеді. Қаржы министрлігінің бағалауынша кәсіпорындардың негізгі қорларын жаңалау үшін ең аз дегенде 800 млрд. теңге қажет. Ондай мүмкіндіктерді қазақстандық банк жүйесі әлі иеленбеген, сондықтан, жақын арада экономиканың несиелік қажеттіліктерін толығымен өтей алмайды. Ол үшін отандық банк жүйесі өзінің жиынтық активтері мен жеке капиталының мөлшерін өсіруі тиіс.

Жаңа қаржы институттарын құру тікелей немесе банктер арқылы экономиканың нақты секторына инвестициялардың өсуіне септігін тигізуі тиіс. Осыған орай, ҚР 2003–2015 жж. өнеркәсіптік-инновациялық даму Стратегиясын іске асыру механизмінде 2001 жылдың сәуірінен қызмет атқарып келе жатқан Даму банкімен қатар 2003 жылдың мамырында дамудың жаңа институттары құрылды: «Қазақстандық инвестициялық қор», «Ұлттық инновациялық қор», «Инвестициялар мен экспортты сақтандыру корпорациясы». Сонымен қатар, атаулы институттардың дамуы әзірше нақты экономиканың қажеттіліктеріне әлсіз жауап беруде. Олар қызмет атқару кезеңінде тек қана аса ғана инвестициялық және инновациялық жобаларды қаржыландырған.

Қазақстандық зейнетақылық қызмет көрсету нарығында 14 зейнетақы жинақ қоры жұмыс атқарады, олар республика аймақтарында 78 бөлімше, 74 өкілеттілікке ие.

2007 жылы жинақтаушы зейнетақы жүйесі даму қарқынында және Қазақстан Республикасының экономикасын дамыту үшін ішкі инвестициялық дерек көзінің бірі болып табылады. Республиканың экономикалық өсуі, халық кірісінің өсуі, зейнетақы аударымдар жүйесімен халықты толық қамтуды қамтамасыз ету бойынша нормативтік құқықтық база құру, сондай-ақ салық органдарының қорларға міндетті зейнетақы жарналарын толық және уақтылы аударуға бақылауды күшейтуі жинақтаушы зейнетақы жүйесінің көрсеткіштеріне оң әсер етеді.

Қазақстанның қаржы нарығында тағы да бір инвестициялық институт болып сақтандыру компаниялары табылады. Соңғы жылдары Қазақстанның сақтандыру нарығы айтарлықтай нәтижеге жетті. Алайда, қызмет атқарып келе жатқан сақтандыру компанияларының көптігі мен олардың көрсеткіштерінің өсуіне қарамастан, ол экономика мен халықтың өмірінде үлкен рөл ойнамайды. сақтандыру компанияларының инвестициялық қызметі басқа да инвестициялық институттардың қызметінен артта қалып отыр, нақтырақ айтқанда, ЗЖҚ. Қазіргі кезде басты мәселелердің бірі сақтандыру компанияларының капиталдану деңгейін көтеру болып табылып отыр, ол үшін жеке капиталын олардың ішкі қорлары есебінен көбейту қажет. Қазақстандық сақтандыру нарығының кемшіліктерінің бірі – шетелдік қайта сақтандыру үлесінің мол болуы. Себебі ол ірі тәуекелдерді дербес қабылдай алмағандықтан, сыйақының біраз бөлігін қайта сақтандыруға беруге мәжбүр болып отыр.

Шетел инвесторларының Қазақстан экономикасына келуі жаңа технологиялар, ноу-хаулардың және т.б. келуімен сипатталады деп біржақты айтуға болмайды. Ең алдымен,

республикада жұмыс істеп жатқан шетел инвесторларының көпшілігі өзіне пайда түсіруге ғана қызығушылық танытады да, жиі жағдайда қабылдаушы жақтың мүддесін назардан тыс қалдырады.

Инвесторларды отандық экономикаға тартудың басты бағыттарының бірі компаниялары Қазақстан экономикасына капитал салымдарын іске асырып жатқан түрлі мемлекеттермен инвестицияларды ортақ марапаттау мен қорғау туралы Келісімге қол қою болып табылады. Қазіргі кезде ондай Келісімге бірнеше мемлекет қол қойды: олардың арасында АҚШ, Ұлыбритания, Норвегия, Сингапур, Австрия, Ливан, Таиланд, Біріккен Араб Әмираттары, Пәкістан және басқа да мемлекеттер. Бұл келісімдерге, әдетте, мемлекет басшыларының немесе үкіметтің белгілі мемлекетке жасаған ресми іс сапары барысында қол қойылады.

Мемлекеттегі ішкі жиналымдардың әлеуеті әзірше шала асырылып жатыр, өйткені ертеректе қаржы нарығы мен ресурстарды қаржы нарығына жеткізуші болып табылатын халық арасындағы бұзылған байланыс баяу қалпына келуде.

Инвесторлар үшін мемлекеттік құнды қағаздар тартымдылығын көтеру халықаралық стандарттарға сәйкес қор нарығының құрылтайшылары қызметінің ашықтығы мен ақпараттың толық ашылуын қамтамасыз ету шараларын іске асыруды қажет етеді.

Зейнетақы қорларының инвестициялық үрдіске белсене қатысуы үшін, ондай институционалды инвесторлардың қызметінің кеңеюі мен оларды Қазақстанның қор нарығына тарту үшін мыналар қажет:

- ◆ мемлекеттік инвестициялық құнды қағаздардың эмиссиясы мен орналастыру мәселелері бойынша республиканың заңнамалық және нормативтік актілерді нақтылау;
- ◆ ұйымдастырылмаған нарықтағы операцияларды шектеу есебінен қор нарығындағы қаражаттарды инвестициялаудың сенімділігі мен қауіпсіздігі;
- ◆ қор активтерінің ең үлкен көлемін анықтау, оның өсуі кезінде кәсіпорын акционерлік қоғамның ұйымдық-құқықтық түріне айналады;
- ◆ құнды қағаздар иеленушілерінің құқықтарын бұзғаны үшін Қордың әкімшілік жауапкершілігінің күшеюі, акционерлердің құқықтарын қорғайтын нормативтік актілерді қабылдау;
- ◆ құнды қағаздар нарығына қатысушыларды, құнды қағаздар бойынша табыстарды есептеу мен төлеу кезінде төлем көлемін өсіру, олардың қызметі жайлы ақпаратты ашу бойынша талаптарын орындауға қатысты Қорларды мемлекеттік реттеу рөлінің күшеюі;
- ◆ құнды қағаздар нарығындағы негізгі қызмет туралы бұқаралық ақпарат құралдарында ақпарат беру;
- ◆ арнайы әдебиеттердің шығарылымын қамтамасыз ету;
- ◆ құнды қағаздар эмитенттері үшін семинарлар жүргізу.

Республика үшін маңызы зор жобаларды инвестициялауды инвестициялық пұлдарды құрал арқылы да іске асыруға болады. Мысалы, мемлекет нақты өнеркәсіптік инвестициялық жобаның іске асырылуы туралы жариялайды, сонымен қатар, оның құны мен қолдағы бар және жетіспеген қаражаттар жайлы мәлімет береді. Сонымен бірге, жоба мемлекеттік және жеке меншік бола алады. Әр нақты жобаны іске асыру туралы шешім қабылдауда басты факторы сол жобаның Қазақстан азаматы үшін экономикалық немесе әлеуметтік маңыздылығы болып табылады. Бұл инвестициялық жобаға табыстылығы бар белгіленген сомалы арнайы, мекен-жайлық, құнды қағаздар шығарылады. Сонымен, инвестициялық жоба мемлекеттік құқыққа ие болады да, оны институционалды инвесторға тартымды етеді.

Нақты жоба аяқталғаннан кейін, инвестициялық пұлды жабық деп санауға болады да, оны басқа объектілерді іске асыру үшін қолдануға болады. Бұл механизмді іске асыру кезінде Алматы метрополитені, машина құрылысын көтеру, химиялық және мұнай химиялық өндірістердің құрылысы, темір жол құрылысын көтеру, ұлттық авиа тасымалдаушыны қолдау және т.б. сияқты маңызды объектілер орынды болып отыр.

Қазақстанда Даму банкісінің кепілімен жобалық қаржыландыру механизмін жасап шығару және республика үшін стратегиялық маңызды деп табылған жобаларға мемлекеттік кепілдерді беруді қарастыру ұсынылып отыр.

Қаржыландырылған инвестициялық жобалар төмендегілердің пайдалануын қарастырады:

1. Мемлекеттік кепіл механизмі. Ол мемлекеттік кепіл беру үшін төлем көлемінде заңды тұлғаларға жүргізіледі.

2. Мемлекеттік кепіл баламасы ретінде «Қазақстанның даму банкі» АҚ кепілі;

3. Кепіл бойынша мемлекет міндеттемелерді орындау кезінде эмитент акцияларын күштеп шығару.

Инвесторлар құрылымын жетілген және табыстылығы жоғары ұйымдастырушылық түрлерімен толықтырып, оларды жіктеу қажет, мысалы, инвестициялық, венчурлық, зейнетақылық және т.б. Атаулы мақсаттарға жету заңнаманың, салық режимінің жетілуіне, құнды қағаздар нарығының дамуына бағытталған шаралар кешенін іске асыруды талап етеді. Сонымен бірге инвесторлардың мүдделері мен құқықтарының заңды қорғалу дәрежесі, олардың ұжымдық инвестициялаудың түрлеріне деген сенімнің деңгейі үлкен рөл атқырады. Инвестицияның жалпы көлеміндегі ішкі синдициаланған инвестициялардың үлесі экономиканың өсуі мен өндірістік дамуын инвестициялаудың маңызды көзі болып қана қоймай, шетелден келіп түскен қаражаттарға бәсекелестік танытады.

Жүргізілген зерттеудің көрсетуінше, республика экономикалық трансформацияның күрделі кезеңін басынан кешірді, солардың басты факторларының бірі шетел инвестициялары болып табылды. Экономиканың ары қарай дамуын отандық инвесторларға, соның ішінде институционалдық, назар аудара отырып іске асыру керек. Сенім тудыратын инвестициялық институттардың қалыптасуы мен тиімді қызметі үшін жақсы жағдай жасау жеке меншік инвесторлардың қомақтай ақша қаражаттарын аккумуляциялауға және оларды экономиканы ұзақ мерзімді бағыттауға мүмкіндік береді.

Resume

Given article opens the market of the investment goods, being the major kind of the market of real investments. The market of the investment goods is rather perspective and favourable direction of investment activity.